

Les & měkkýši

*ekologické nároky, výpovědní hodnota
malakofauny a paleomalakozoologie*

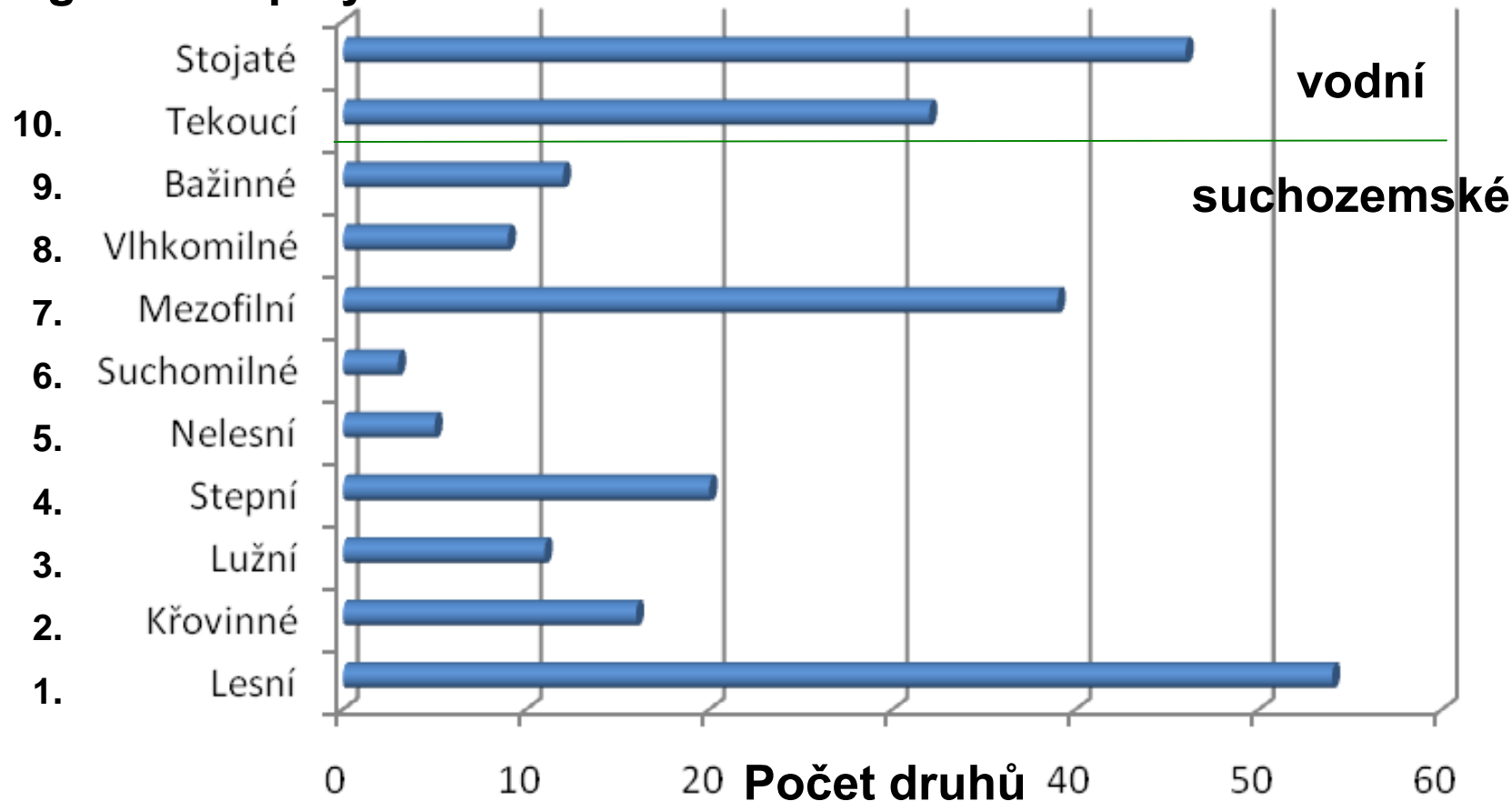
Michal Horsák
UBZ PŘF MU Brno

Ekologická klasifikace našich měkkýšů

<http://mollusca.sav.sk/malacology/checklist.htm>

- klasifikace současné malakofauny ČR: **251** druhů
- dělení druhů do deseti základních ekologických skupin (Ložek 1964, Lisický 1991, Juříčková et al. 2014); vodní druhy (10. skupina) jsou zjednodušeně rozděleny podle převažujícího výskytu v tekoucích nebo stojatých vodách

Ekologické skupiny

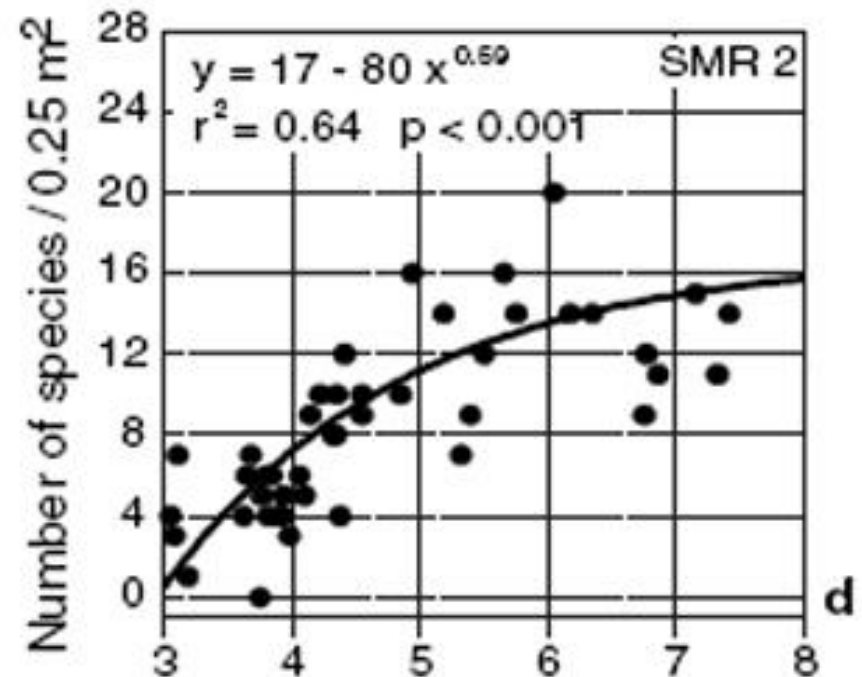
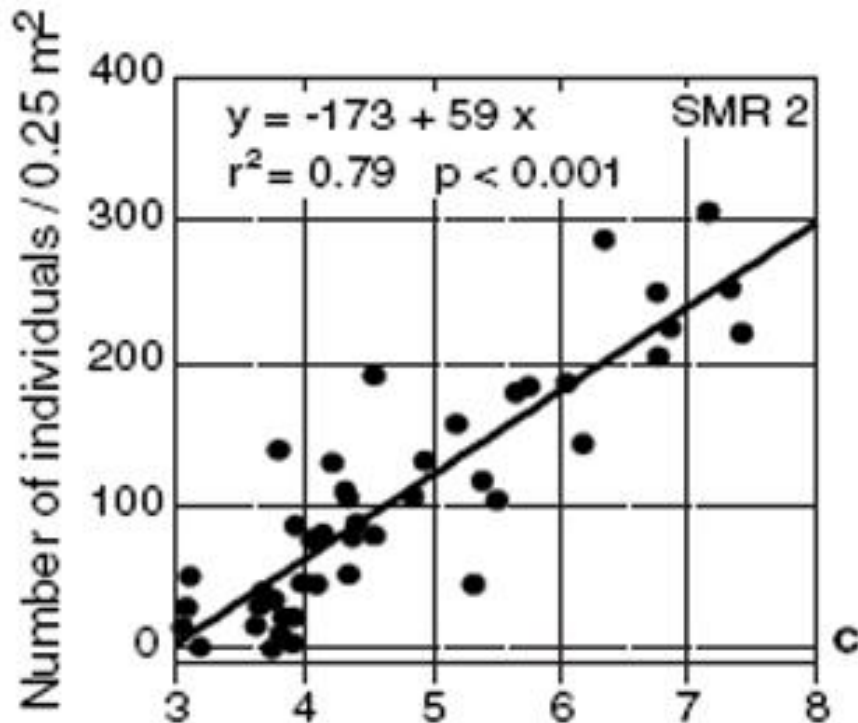
Hlavní ekologické faktory

- **obsah vápníku** – pozitivní vliv, množství studií:
  - velkoškálové, společenstva: např. Wäreborn 1969, 1970, 1976; Waldén 1981; Millar & Waite 2002; Martin & Sommer 2004a, Horsák & Hájek 2003; Horsák 2006; Horsák & Cernohorsky 2008
  - maloškálové, společenstva: Nekola & Smith 1999; Juříčková et al. 2008 (review studií, hlavně vliv vápníku)
  - druhy: Horsák et al. 2007 (více druhů); Horsák et al. 2011 (*P. alpicola*); Schenková et al. 2012 (*V. geyeri*)
- **vlhkost** – pozitivní vliv, studií méně:
  - společenstva: Wäreborn 1969; Martin & Sommer 2004a, b; Gleich & Gilbert 1976; Getz & Uetz 1994; Dvořáková & Horsák 2012; Chiba 2007
  - druhy: Schenková et al. 2012 (*V. geyeri*), Tattersfield & McInnes 2003 (*V. moulinsiana*), málo suchomilných druhů
- **zachovalost / historická kontinuita** – pozitivní vliv, málo: např. Horsák et al. 2007, Horsák et al. 2012
- **vlastnosti substrátu** – relativně málo studií: Hermida et al. 1995; Nekola 2003

Variability lesních společenstev – faktory

- obsah dostupného vápníku:** pozitivní vliv na abundance i počet druhů, málo nebo chybí acidofilní druhy (zřetelně v *mimo-tropické Eurasii*)

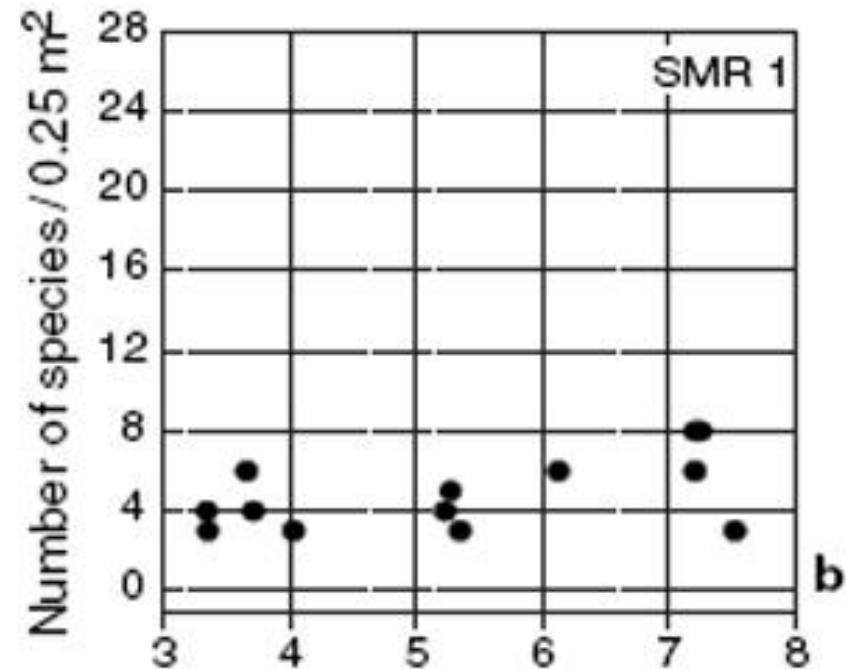
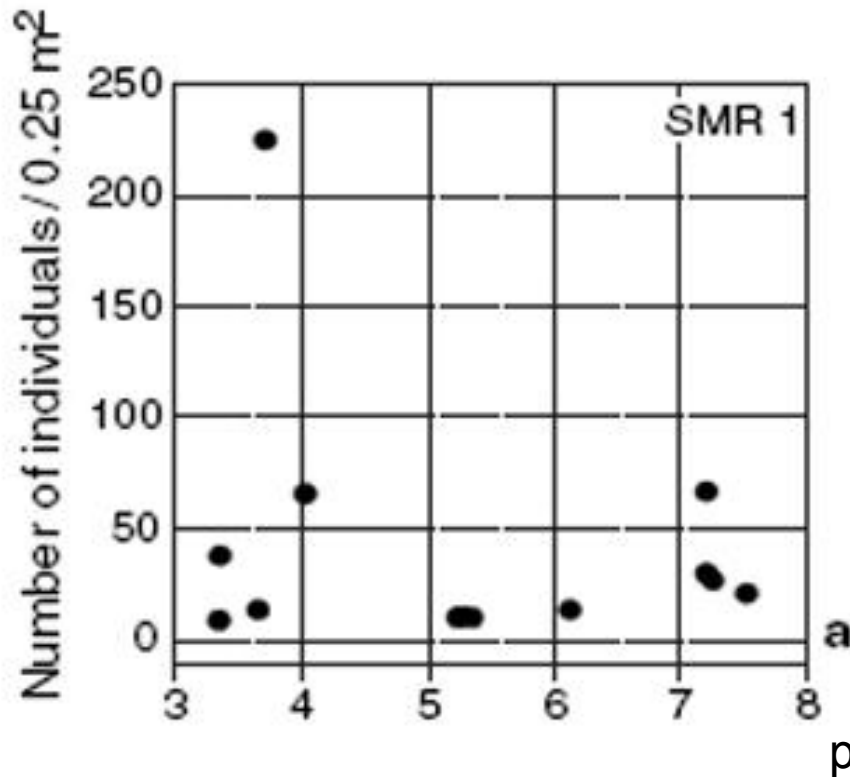

pH půdy

(středně vlhké lesy jih.-záp. Německa, Martin & Sommer, 2004)

Variability lesních společenstev – faktory

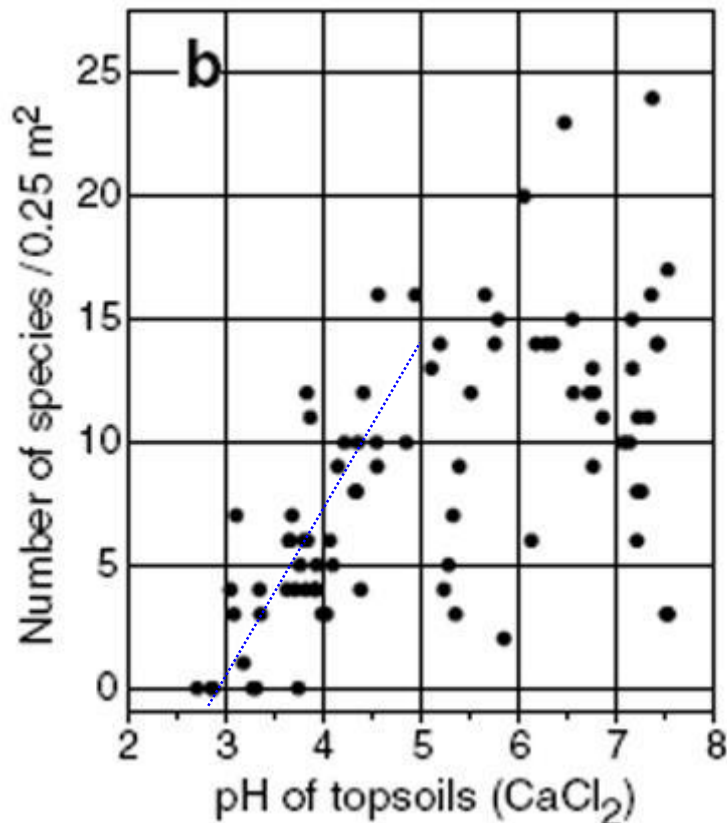
2. **vlhkost:** pozitivní vazba, v temperátní zóně je málo suchomilných druhů (*nenáročné na další faktory prostředí*)

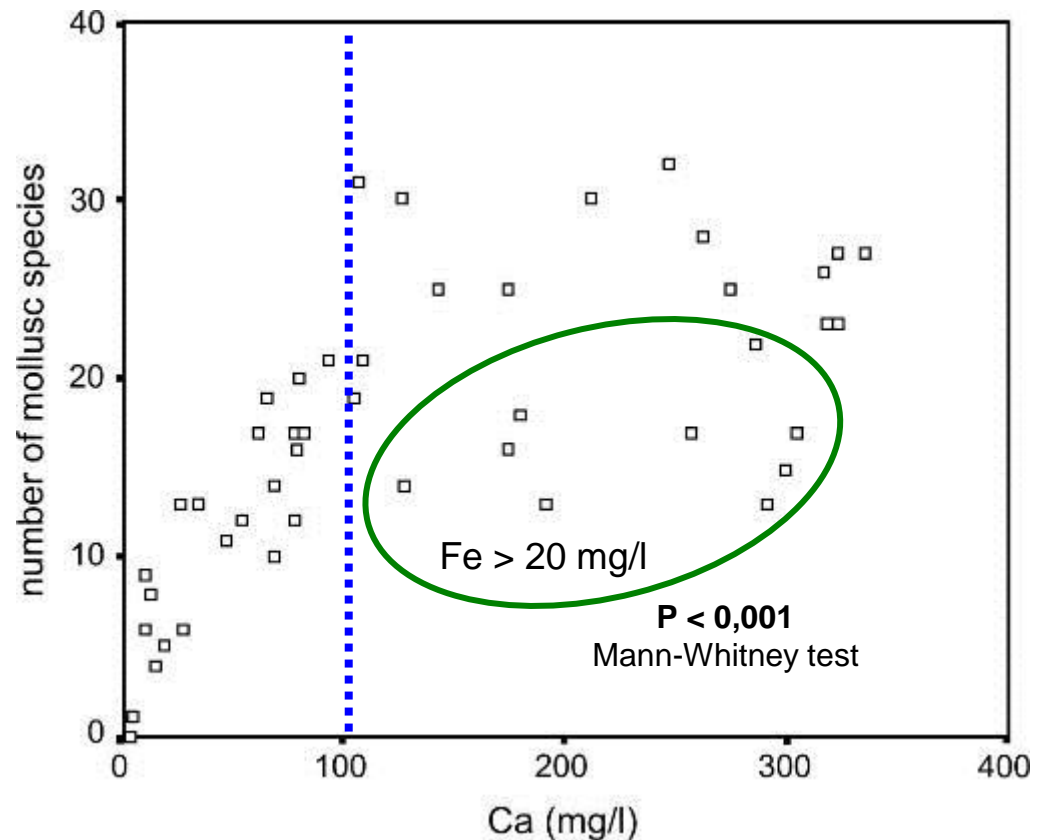
(suché lesy jih.-záp. Německa, Martin & Sommer, 2004)

Variability lesních společenstev – faktory

- obsah vápníku je převažujícím faktorem pouze, když není v nadbytku (*limitující faktor*)

(Martin & Sommer, 2004)

(Horsák & Hájek, 2003)

Variability lesních společenstev – faktory

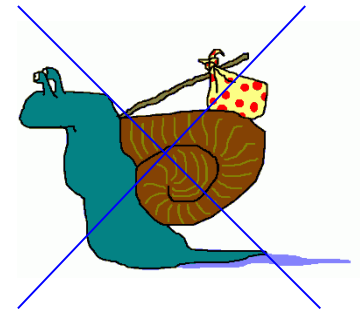

- několik málo hlavních ekologických faktorů, společné pro většinu druhů

1. obsah dostupného vápníku

2. vlhkost

3. **zachovalost stanoviště**

- relativně nízká mobilita a těsná vazba na stanoviště (např. dospělci závornatky *Bulgarica cana* urazili za den od 10-150 cm, za měsíc max. 20 m; Marzec, 2006)

Rychlost aktivního šíření – rekordy

- nízká mobilita, aktivní pohyb omezený (vazba na stanoviště)
  - *Achatina fulica*: 1,5 (dospělci) až 8,3 m (juvenilové) za den (Tomiyama & Nakane 1993)
  - *Cepaea nemoralis* a *Arianta arbustorum*: 50-100 cm za den, 5-20 m za rok (viz Baur & Baur 1993)
  - *Punctum pygmaeum*: cca 5 cm za 12 hodin (Baur & Baur 1988)
  - *Chondrina clienta*: 88-264 cm za rok (Baur & Baur 1995)
- rychlost souvisí s velikostí těla (drobní – velmi neefektivní)
- běžný „homeing“, ale spíše na úrovni druhu (disperze nižší)

cm

20

2,5

0,1

0,6

Limacus flavus

Možnosti pasivního šíření

- hydrochorně (plovoucí dřeva či ostrůvky, porézní horniny)
- anemochorně (na listech, tornáda)
- **exozoochorně** (ptáci, savci, obojživelníci, vodní hmyz)

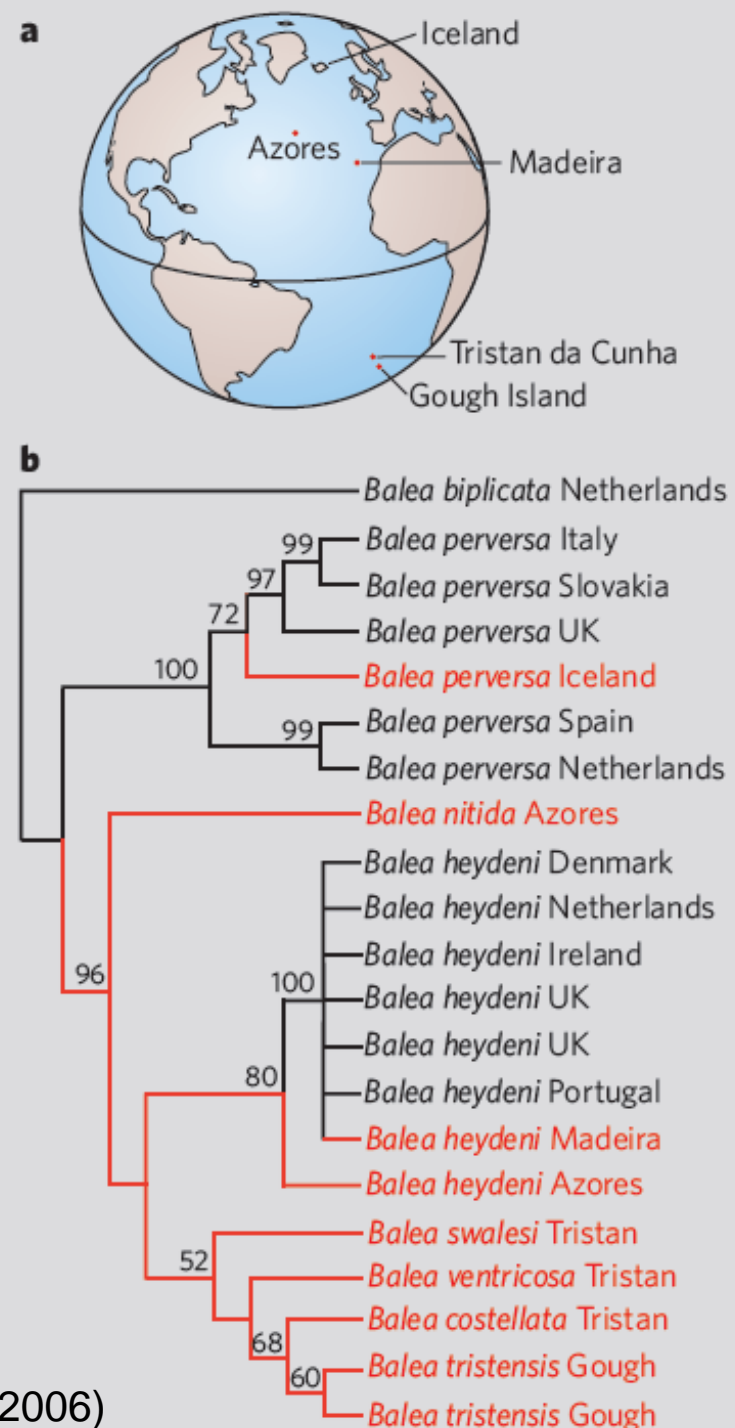
Balea sarsii (= *B. heydeni*)

“Pride Comes Before the Fall”
Marcus Gheeraert (1597)

(Gittenberger et al. 2006)

Možnosti pasivního šíření

Hypsipetes amaurotis (bulbulčík japonský)

- když plži prochází žaludkem (Wada et al. 2012)

Zosterops japonicus (kruhoočko japonské)

plži *Tornatellides boeningi* v exkrementech

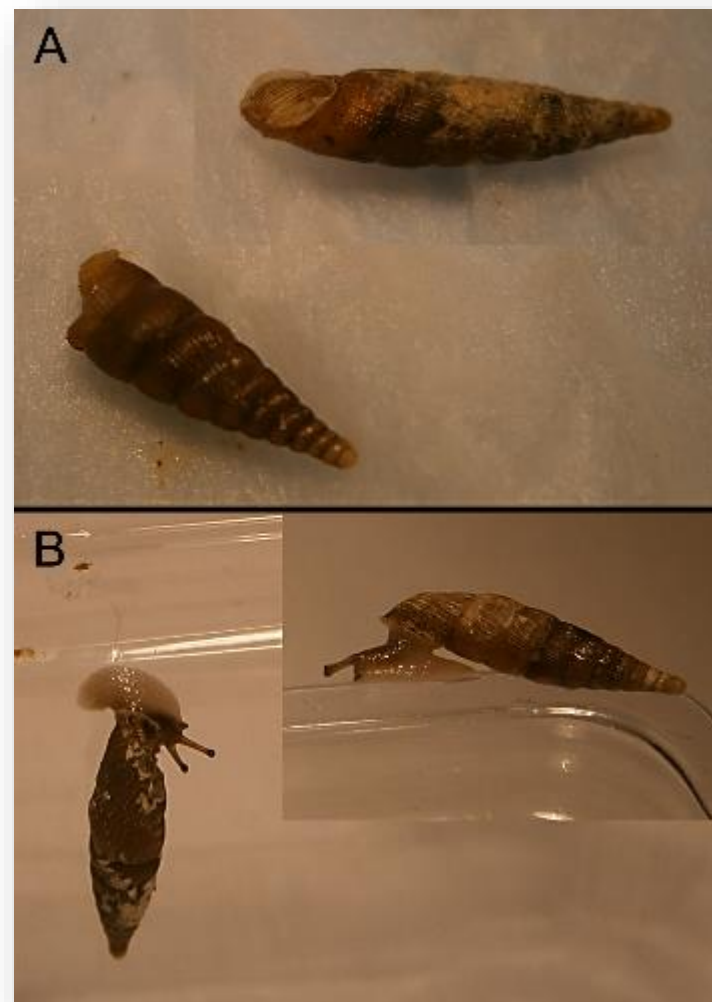
Možnosti pasivního šíření

- když plži prochází žaludkem – experimentálně potvrzeno i pro větší druhy (Simonová et al. 2016)

Sumarizace výsledků úspěšného průchodu plžů zaživacím traktem našich běžných druhů ptáků v experimentálních podmínkách.

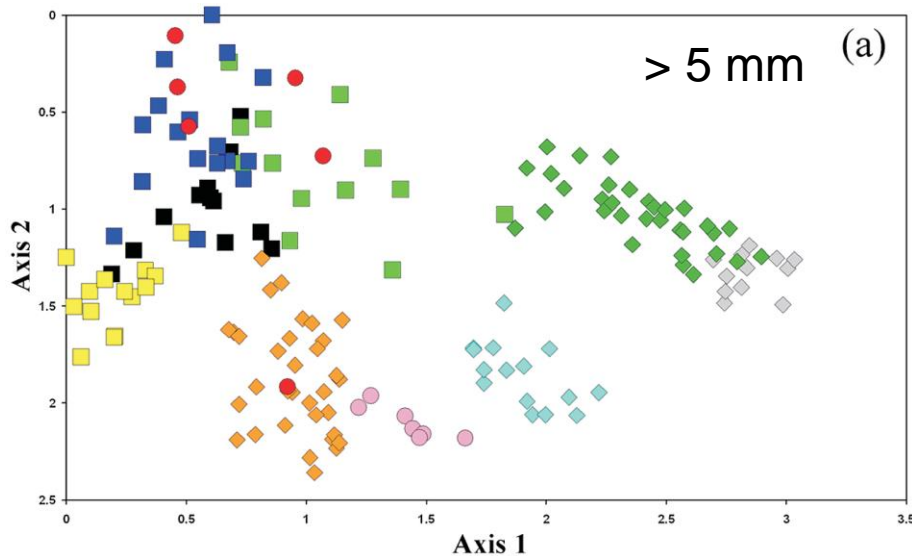
Group of snail species	No. of snails offered to birds	Fragments of shells (%)	Entire shells (%)	Live snails (%)
<i>Alinda biplicata</i> + <i>Cochlodina laminata</i>	440	1.4	3.0	1.8
<i>Discus rotundatus</i>	140	0.0	0.7	0.7
<i>Vertigo</i> + <i>Carychium</i>	140	0.0	0.0	0.0
Total of all snails	720	0.8	2.0	1.3

Jedinci vřetenatky obecné (*Alinda biplicata*), kteří prošli zaživacím traktem drozda a holuba.

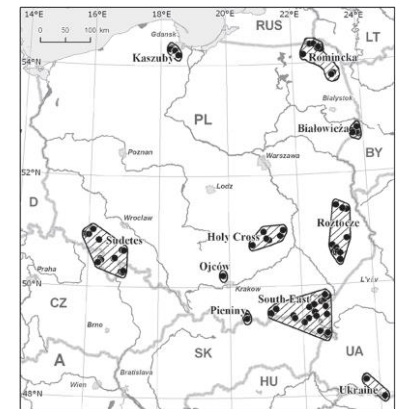

Biogeografické důsledky pasivního šíření

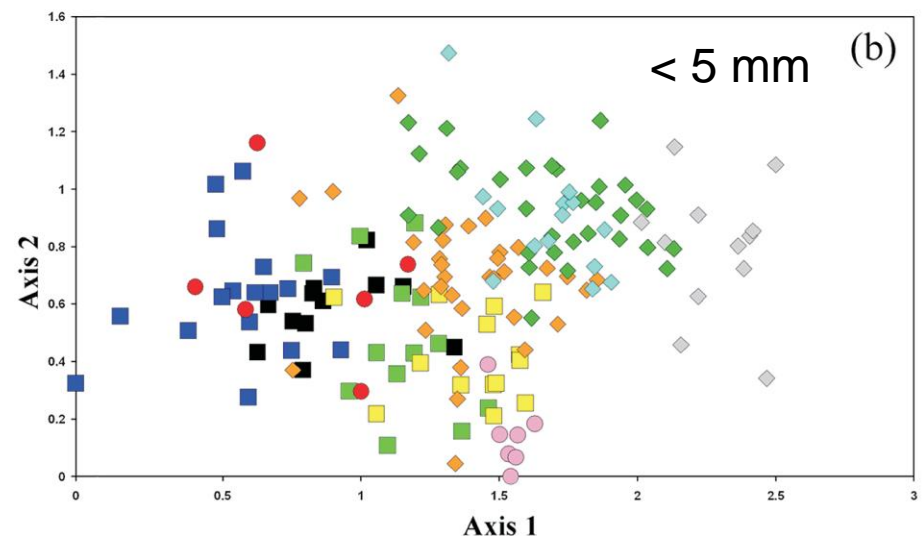
- s velikostí těla roste endemismus a biogeografický signál, malé druhy mají velké areály – hlavní jsou „niche-base processes“, fyziologická tolerance chladu

(Cameron et al. 2010)

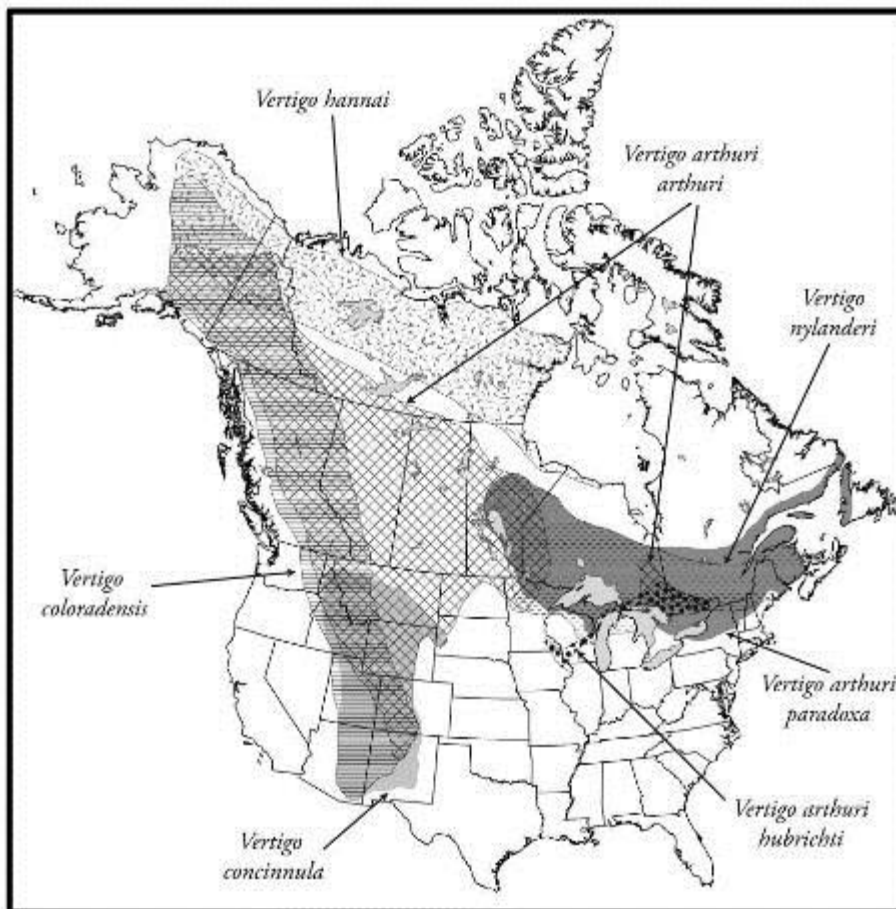
- DCA společenstev lesních plžů Polska, zvláště pro velké a malé druhy (symboly jsou označeny jednotlivé regiony)

Biogeografické důsledky pasivního šíření

- velké areály drobných druhů – holoarktické universum

tyto ulity jsou menší než 2,3 mm

(Nekola 2011, in litt.)

Vertigo arthuri
arthuri

Vertigo arthuri
hubrichti

Vertigo arthuri
paradoxa

Vertigo nylanderi

Vertigo hannai

Vertigo concinnula

Biogeografické důsledky pasivního šíření

- v jihovýchodní USA téměř každý plž s ulitou nad 1 cm je endemitem jednoho horského pohoří

Ashmunella angulata
Chiricahua Mountains

Ashmunella proxima
Chiricahua Mountains

Ashmunella hebardei
Big Hatchet Mountains

Ashmunella mogollonensis
Mogollon Mountains

Ashmunella cockerelli
Mimbres Mountains

Ashmunella rhyssa
Sacramento Mountains

Ashmunella townsendi
Nogal Peak

Ashmunella pseudodonta
Capitan Mountains

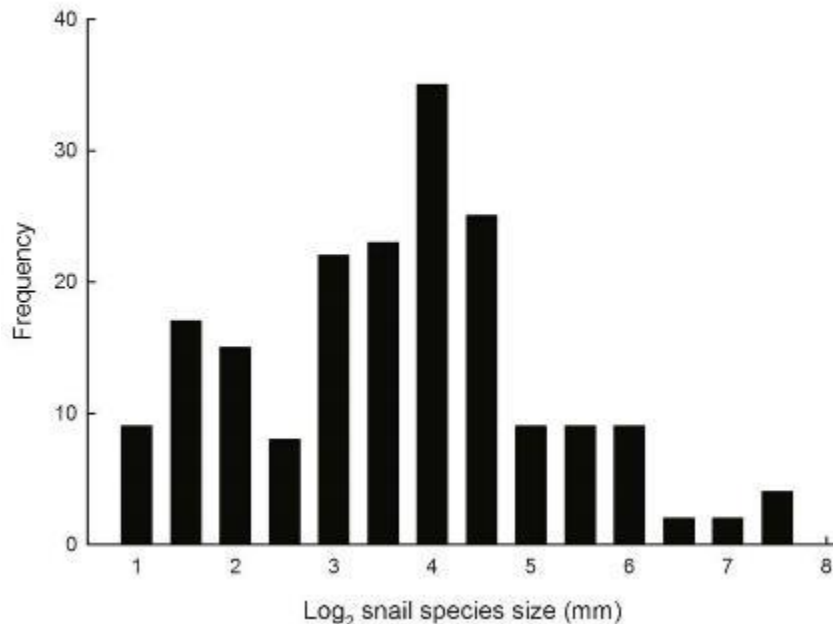
Ashmunella ashmuni
Jemez Mountains

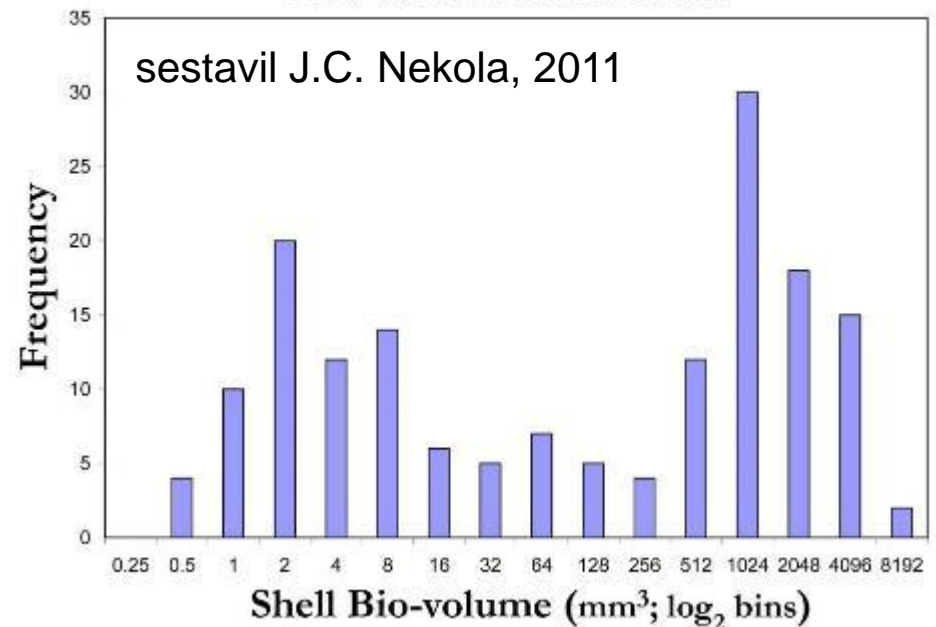
Velikost těla suchozemských plžů

- univerzální bimodalita – ekologicky a biogeograficky dvě velmi rozdílné skupiny plžů

střední Evropa

Body Size Spectrum
New Mexico Land Snails

- celkem u nás okolo 130 druhů suchozemských plžů, kteří se vyskytují v lesních stanovištích (zbývajících ca 40 druhů je silvifóbních)

lesní plži

dendrofilní (arborikolní)

pouze v padlém dřevě,
nebo po kůrou stromů;
nejoblíbenější je jilm, javor,
jasan, buk; nejodpudivější
je bříza, borovice, dub, habr
a petrofilní

edafičtí

terikolní

trvale v
půdě nebo
sutinách,
+ suťomilní

epigeičtí

v listovém opadu a
svrchní vrstvě
půdy; někteří
vylézají na byliny,
nejvíce druhů

- indikačně významná skupina (narušení, kontinuita)

Helicigona lapicida – skalnice kýlnatá, vlhčí lesní skalky a kmeny stromů, hradní zříceniny; 17 mm

Macrogastra latestriata – řasnatka žebernatá, vúdčí druh a indikátor klimatického holocenního optima; 15 mm

Vestia ranojevici moravica – vřetenatka moravská, u nás výsadek z klimatického holocenního optimu; 15 mm

Bulgarica cana – vřetenatka šedivá, podobně jako *M. latestriata*, o málo méně citlivější – je hojnější; 18 mm

- druhově nepočetná skupina (v sutinách je často mnoho epigeických druhů – přitahovaných vyšší vápnitostí a vlhkostí)

Isognomostoma isognomostomos –
zuboústka trojzubá, hojný lesní druh,
preferuje sutiny a osypy; 10 mm

Causa holosericea – zuboústka
sametová, jako jediný druh je přísně
vázaný na hrubé hluboké sutiny,
nezávisle na chemismu; 12 mm

Oxychilus depressus – skelnatka
stlačená, trvale v půdě, pod kameny atd.,
preferuje svahové sutiny; 8 mm

- Ložkovo ekologického členění (10 základních skupin všech měkkýšů)

lesní plži

lesní druhy

ostatní

hlavním faktorem jejich výskytu je vlhkost, ca 40 spp.

- **xerofilní**
- **mezofilní**
(většinou euryvalentní)
- **vlhkomilní**
- **mokřadní**

Cochlicopa lubricella – oblovka drobná, jeden z mála xerofilů; 5 mm

přísně lesní druhy

většina, ca 50 spp.
pouze v lesních stanovištích (vzácně nad hranici lesa)

druhy lužních lesů a lesních průsaků

ca 10 spp.

převážně lesní druhy

většinou v lese, ale mohou žít i mimo něj (křoviny, synantropy, vlhká místa), ca 15 spp.

- z uvedených druhů zde patří: *M. latestriata*, *B. cana*, *V. ranojevici*, *I. isognomostos*, *C. holosericea*, *O. depressus*

Platyla polita – jehlovka hladká, v zachovalých lesích s dostatkem vápníku - kras, bazické sutiny; 3,5 mm

Vitrea transsylvanica – skelnička karpatská, vlhčí a minerálně bohatší místa horských lesů Karpat; 4 mm

Ruthenica filograna – žebernatěnka drobná, většinou suťové lesy na bazických horninách; 9 mm

Sphyradium doliolum – sudovka žebernatá bazofilní a teplomilný druh; 6 mm

Faustina faustina – skalnice lepá, údolní porosty, ráda vylézá na byliny, velmi hojně v Moravském krasu, Karpatská druh; 20 mm

Aegopis verticillus – zemoun skalní, preferuje suťové u údolní lesy, u nás hojně v Podyjí a M. krasu, východoalpický druh; 30 mm

Bielzia coerulans – modranka karpatská, karpatský prvek horských lesů, ontogenetická barvoměna; 160 mm

Cochlodina laminata – vřetenovka hladká, velmi hojný lesní druh, žije na stromech a v padlých kmenech; 17 mm

Alinda biplicata – vřetenatka obecná, naše nejhojnější závornatka, různá i synantropní stanoviště; 18 mm

Cepaea hortensis – páskovka keřová, lužní lesy a nivy potoků, také synantropně – hřbitovy apod.; 21 mm

Helix pomatia – hlemýžď zahradní, teplomilný druh, preferuje vlhčí křoviny a údolí potoků; 40 mm

Arianta arbustorum – plamatka lesní, vlhké lesy od nížin až do hor, dobře snáší i nízké pH; 24 mm

Perforatella bidentata –
dvozubka lužní, typický druh
lužních lesů; 8 mm

Vestia gulo – vřetenatka hrubá,
karpatský druh - pouze v
Beskydech, žije na průsacích
podél horských potoků; 18 mm

Vestia turgida – vřetenatka
nadmutá, zvláště vlhká místa
horských lesů a údolí, karpatská;
16 mm

Macrogastera ventricosa – řasnatka
břichatá, vlhké lesy pahorkatin a hor
celého území; 18 mm

Cochlicopa lubrica – oblovka lesklá, všemožná vlhčí stanoviště i ryze synantropní; 7 mm

Punctum pygmaeum – boděnka malinká, plž, který žije snad úplně všude; 1,5 mm

Boettgerilla pallens – blednička útlá, původem z Kavkazu, vlhká stanoviště na těžkých půdách; 50 mm

Perpolita hammonis – blyštivka rýhovaná, různá stanoviště, preferuje úživnější a dobře snáší kyselejší; 4 mm

Vitrina pellucida – skleněnka průsvitná, na nejrůznějších stanovištích, živý jedinci jsou hlavně na podzim a přes zimu; 6 mm

Carychium minimum – síměnka
nejmenší, silně vlhkomilný druh, lužní
lesy, okraje vod, mokřady; 1,9 mm

Trochulus villosulus – strstnatka
huňatá, endemit Západních Karpat,
lužní lesy (Poodří, Litovelské
Pomoraví), vlhká místa horských
lesů; 10 mm

Zonitoides nitidus – zemounek
lesklý, hojný druh při březích
různých vodních biotopů; 7 mm

Vertigo substriata – vrkoč
rýhovaný, průsaky – v
Beskydech zvané síhla, snáší
kyselejší stanoviště; 1,7 mm

Diverzita plžů ve vztahu k typům lesů

- potenciálně by byly nejbohatší suťové pralesy na vápenci – u nás se nezachovaly (okolo 70 druhů)
- nejzachovalejší jsou u nás jedlobukové porosty (prales Boubín (okolo 40 druhů), Mionší (okolo 50 druhů))
- refugia a centra druhové diverzity jsou vložky suťových partií (čerstvý minerální podklad!), také díky přítomnosti javoru klenu
- naopak extrémně chudé jsou jehličnaté lesy a doubravy
  - výjimkou je pralesovitý a původní stav těchto lesních ekosystémů (zachovalé doubravy Křivoklátska, vysokobylinné smrčiny)
  - klíčový je substrát a struktura, po narušení je obnova původního stavu velmi zdlouhavá, případně nemožná

Místa s ochuzenou lesní malakofaunou: starosídelní oblasti (zeleně), sekundární smrkové monokultury (červeně), oblasti kvádrových pískovců (modře)
(Ložek & Juříčková 2015)

Pálava – důsledky neolitické kolonizace

- zastavení rozvoje lesních společenstev
  - některé lesní druhy, dnes běžné v okolních oblastech, na Pálavu v holocénu nikdy nepronikly (*Petrasina unidentata*, *Helicodonta obvoluta*, *Isognomostoma isognomostomos*)

- naopak citlivé lesní druhy, které zde pronikly, záhy vyhynuly (*Bulgarica cana*, *Discus perspectivus*)

Polomené hory (CHKO Kokořínsko) – vývoj v holocénu

- výpověď fosilního materiálu
  - v klimatickém holocenním optimu zde byly svěží listnaté lesy s převahou ušlechtilých listnáčů a bujným bylinným patrem
  - bohaté malakofauny (více než 30 druhů) zahrnující mnoho citlivých druhů (*Bulgarica cana*, *Ruthenica filograna*, ...)
  - koncem doby bronzové (především kultura lužická, první polovina 3. tis. B.P.) silné ochuzení na dnešní kyselý a oligotrofní stav s 3-5 druhy ("enviromentální kolaps")

Ruthenica filograna;
8 mm

Měkkýši jako modelová skupina v paleoekologii

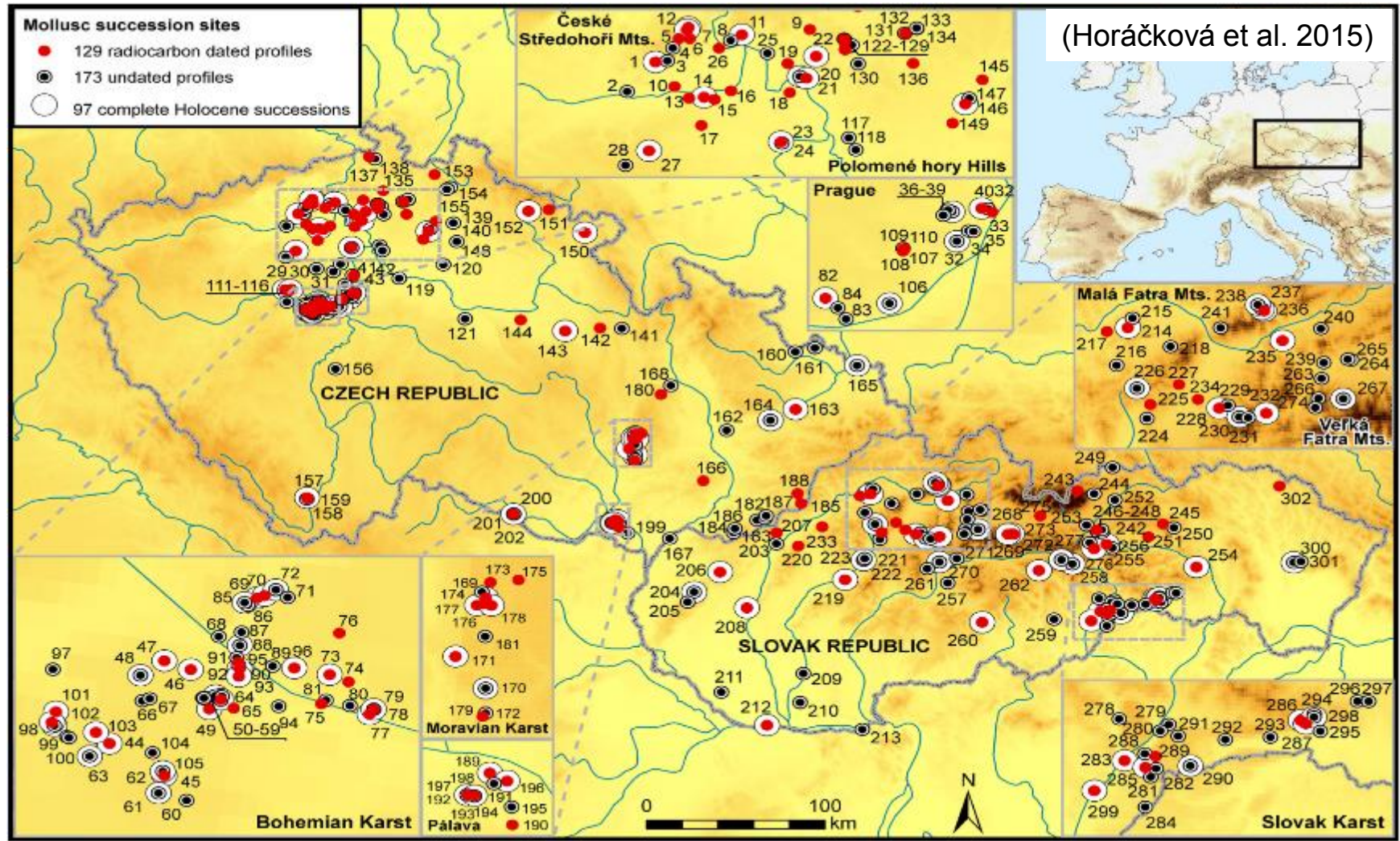
■ schránky měkkýšů

- zachovávají se v mnoha typech vápnatých sedimentů (nutný vysoký obsah karbonátů): spraše, pěnovce a vápencové sutích
- spolehlivé a relativně snadné určování do druhové úrovně
- možnost počítání jedinců – odhad abundancí
- ukazují lokální podmínky a sukcesní stádium stanoviště
- nálezy z širokého spektra nadmořských výšek (od nivních hlín až po horské jeskyně ve vápencových pohořích)
- autekologie, historie šíření a současné rozšíření středoevropských druhů je dobře známé

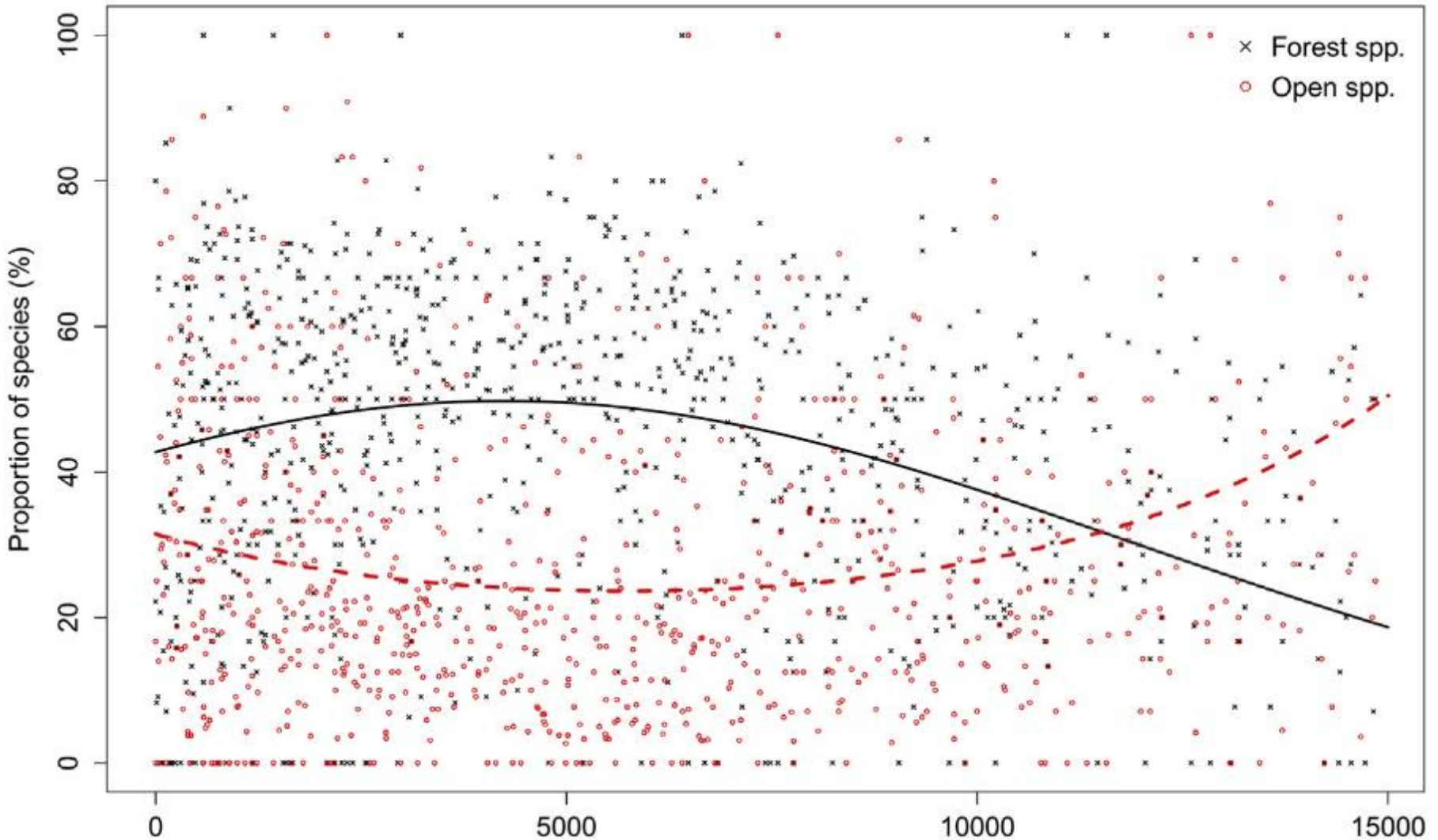
Měkkýši jako modelová skupina v paleoekologii

- pozice 330 holocenních profilů na území ČR a SR (naprostá většina zpracována V. Ložkem); aktuálně evidováno 370 profilů

Vývoj diverzity lesní malakofauny v holocénu

- změna zastoupení lesních druhů v 91 holocenních profilech

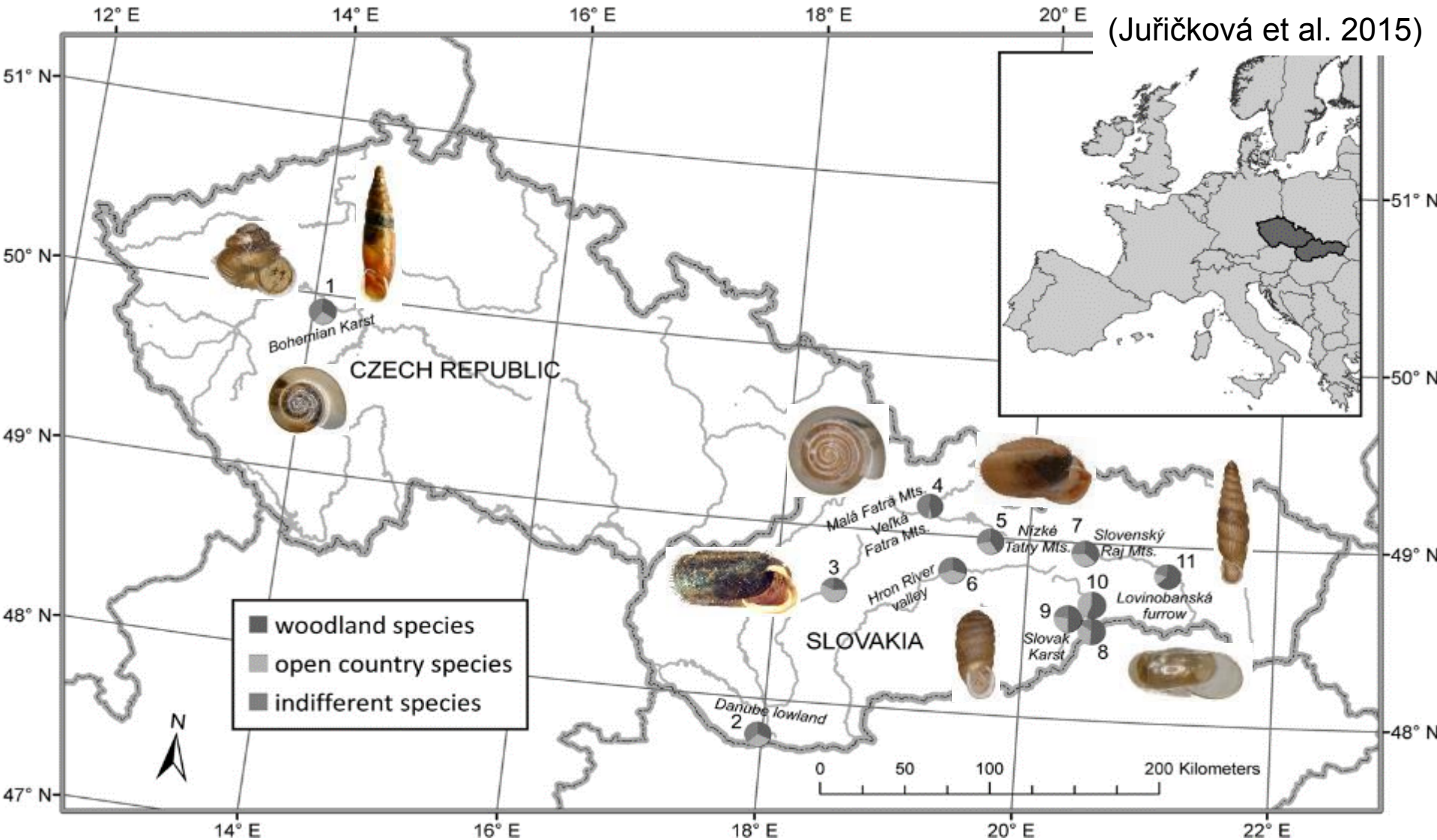

(Juříčková et al. 2014)

Cal. age (yrs BP)

Refugia lesní malakofauny – zdrojové populace

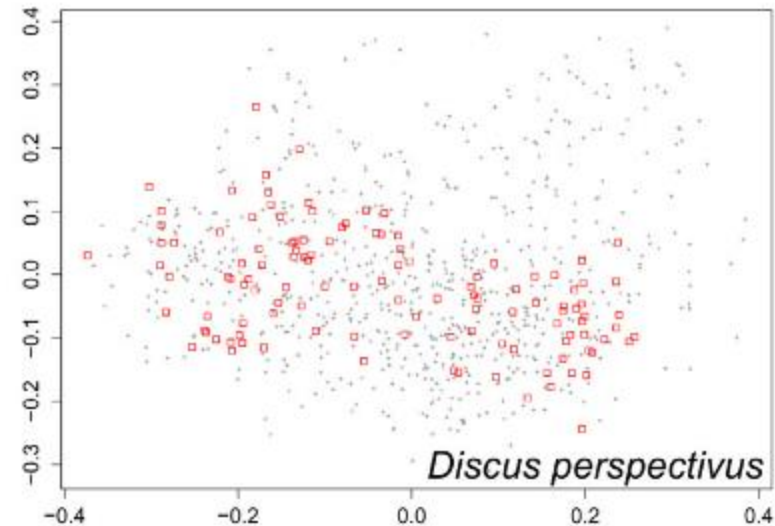
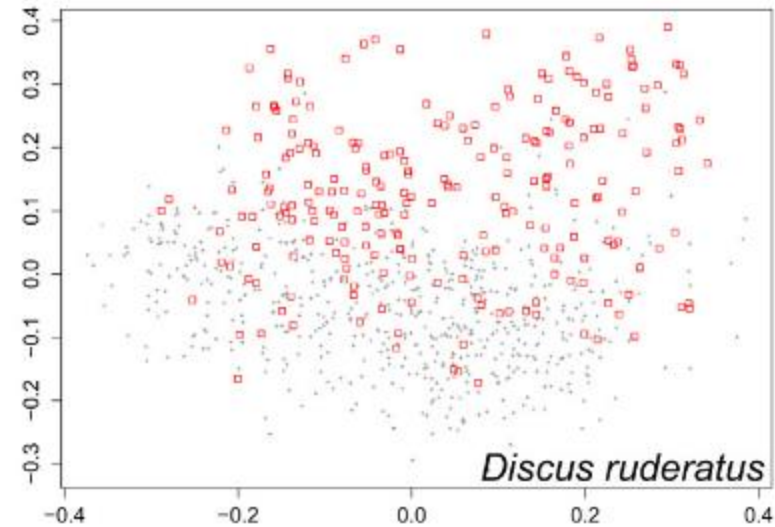
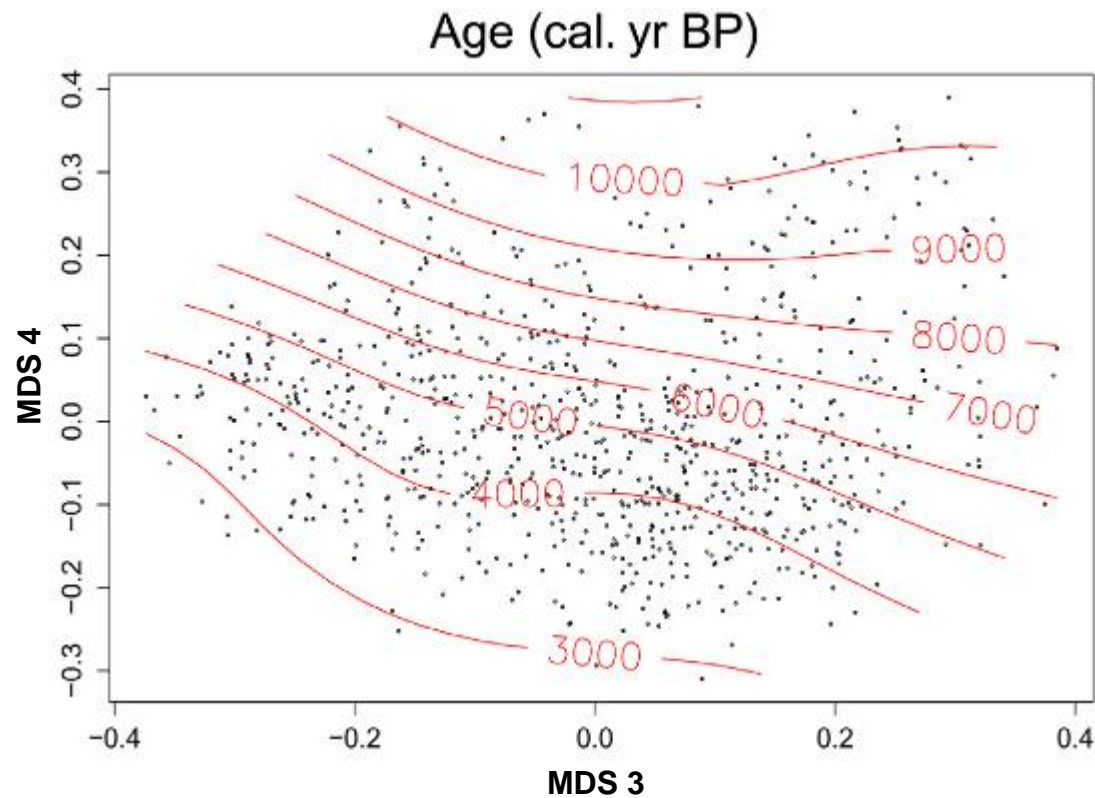
- přežívání lesních druhů v LGM (20 druhů v 11 profilech)

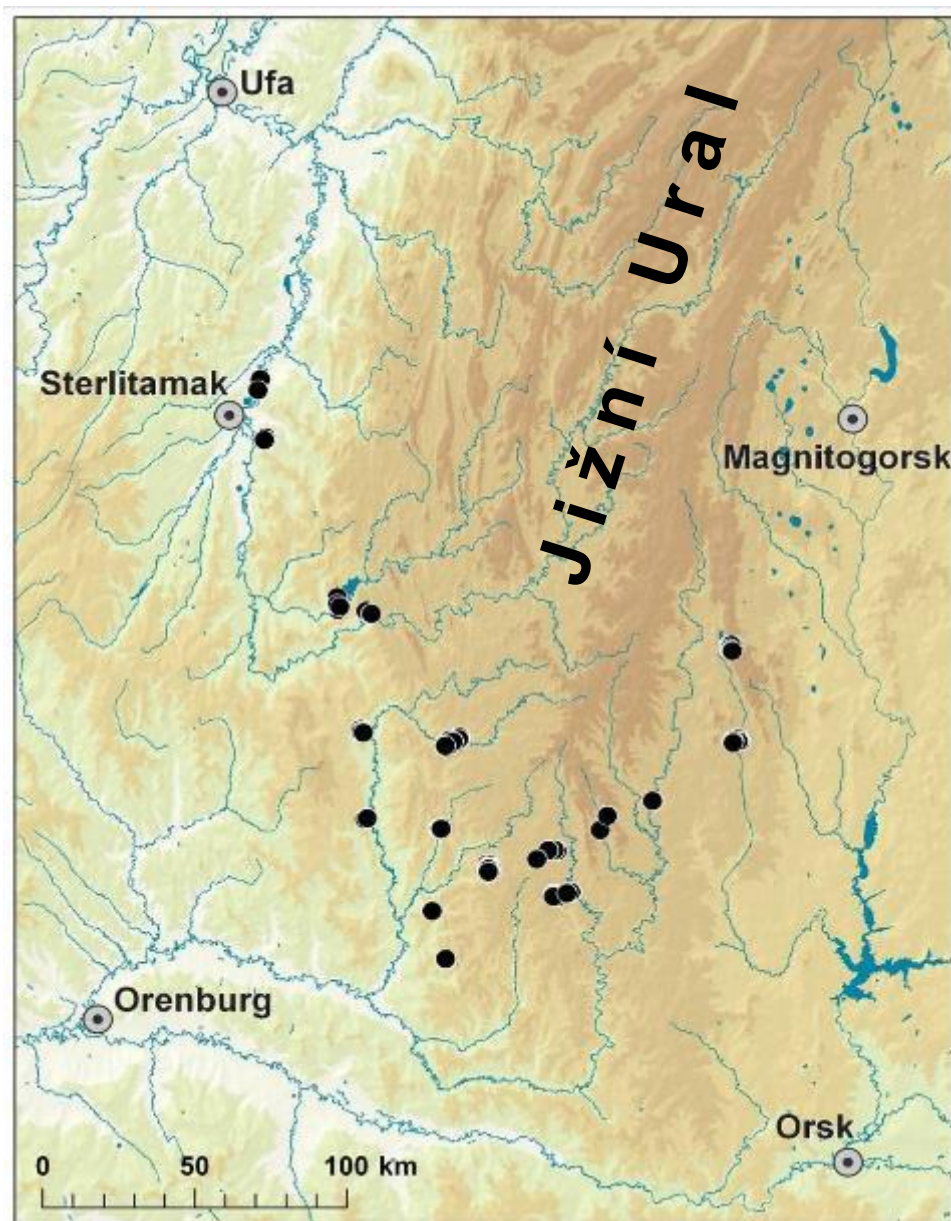
Vývoj diverzity lesní malakofauny v holocénu

- změna druhového složení malakofauny v holocénu

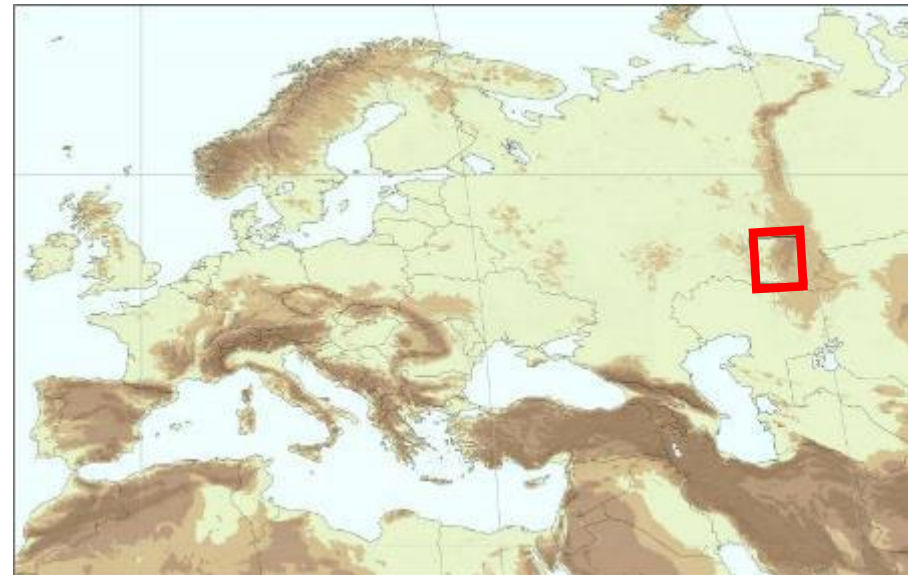

Pozice studované oblasti a lokalit

- rozmístění 40 lesních lokalit
- lesy klasifikovány do 5 typů podle dominantních dřevin stromového patra

Hemiboreální les

Larix sibirica a *Pinus silvestris*

Hemiboreální les

Betula pendula a *Populus tremula*

Světlá doubrava

Quercus robur

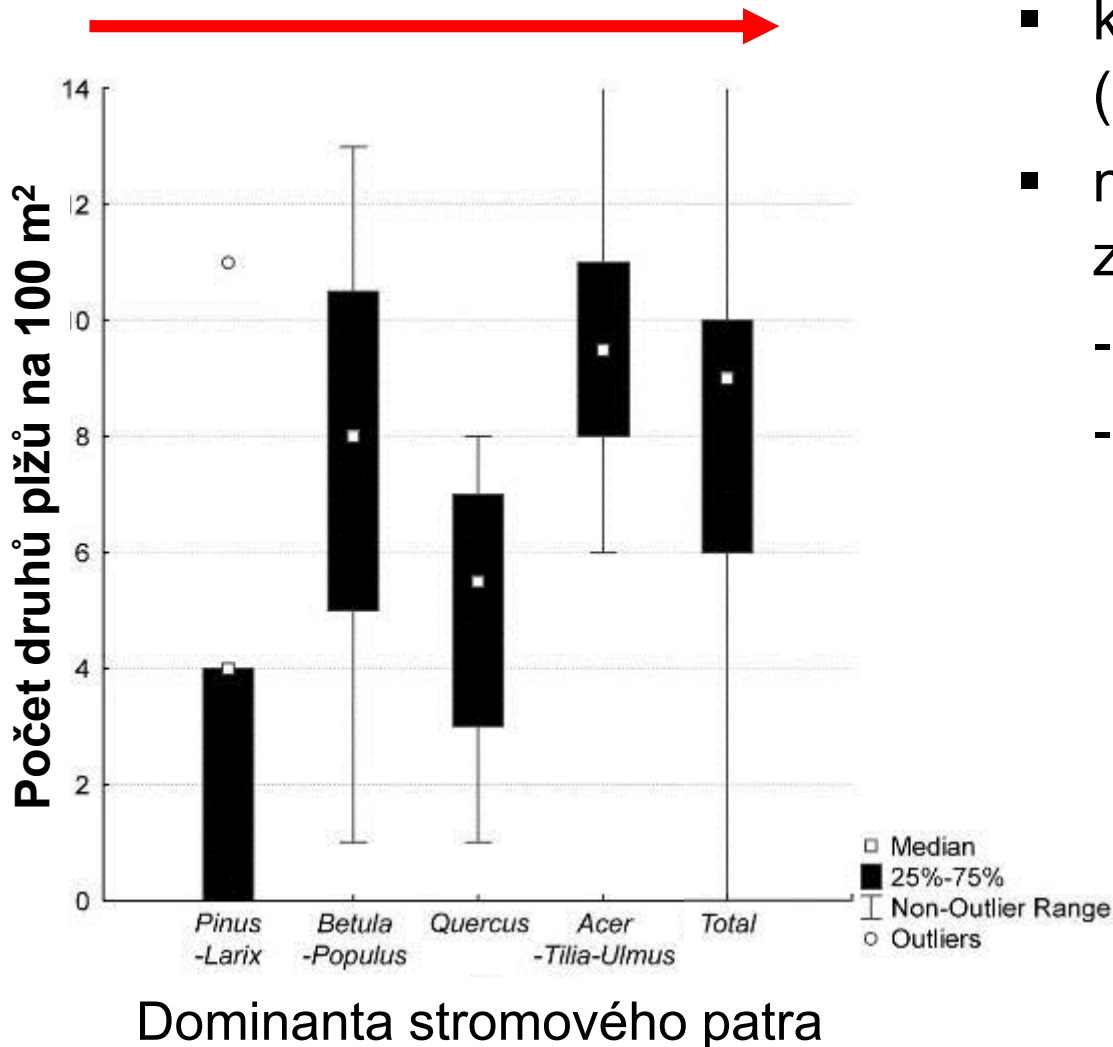
Stinný širolistý les

Acer platanoides, *Tilia cordata*, *Ulmus glabra*

Změny biodiverzity plžů

analogie vývoje preboreál–atlantik

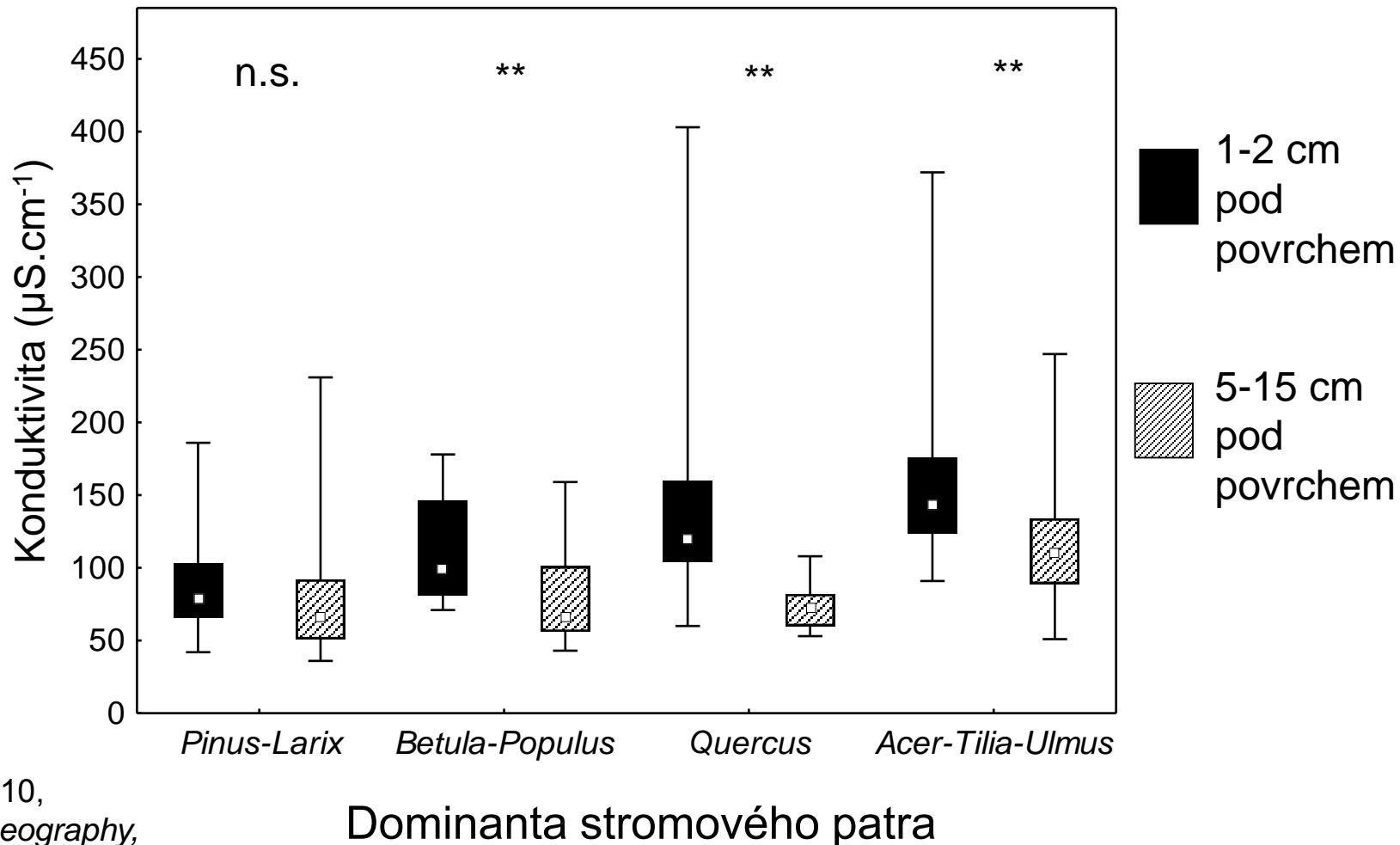

- kumulace druhů (signifikantně nested)
- nejvyšší korelace s hlavní změnou vegetace
  - počet druhů: $r_s = 0.73$
  - druhová skladba: $r_s = 0.88$

Elektrická konduktivita půdy

analogie časové osy preboreál–atlantik

Nečekané kombinace druhů

- druhy, které si dnes v našich podmínkách neumíme představit spolu: horský *Discus ruderatus* a stepní *Chondrula trides*
- širší ekologická amplituda několika druhů: jmenované, *Vallonia costata*, *Cochlicopa lubricella*
- **OVŠEM vše známo z fosilního záznamu raného Holocénu střední Evropy!**

Změna biodiverzity na přechodu pleistocénu a holocénu

pozdní glaciál

modřín, borovice, bříza

hodně světla

bohaté bylinné patro

málo živin (i jiné faktory)

málo plžů

střední holocén

javor, lípa, jilm, jasan

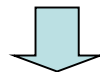

silný zástin

ochuzení bylinného patra

rychlejší koloběh živin

obohacení společenstva plžů